

KAZALIŠNI RAD U ZADRU U DOBA HRVATSKE MODERNE

Tihomil Maštrović

U razdoblju posljednjeg decenija XIX st. i prvog XX st. Zadar je na području južne Hrvatske bio najvažnije književno i izdavačko središte; uz Zagreb najistaknutije u okviru književnosti hrvatske moderne. Mnogo je činjenica koje govore u prilog ovoj tvrdnji; tu izlaze brojni književni časopisi, borave duže ili kraće vrijeme istaknuti hrvatski književnici, razvija se bogata izdavačka djelatnost, naročito preko Hrvatske knjižarnice, djeluju brojna kulturno-prosvjetna društva, a u Zadru ima sjedište, i u to doba bilježi svoj najuspješniji period rada, Matica dalmatinska, najveća kulturna institucija u pokrajini koja okuplja velik broj književnika, javnih i kulturnih radnika iz svih naših krajeva.¹

Osvrnimo se ukratko na književne časopise koji su u periodu hrvatske moderne odigrali određenu ulogu, a izlazili su u Zadru. Godine 1891. Nikola Šimić počinje izdavati »Iskru«, u to doba jedini književni časopis na primorju, a uz zagrebački »Vienac« jedini u Hrvatskoj uopće. »Iskra« je za svoje doba vrlo moderno uređivan časopis, a na njegovim stranicama svoju kritičarsku aktivnost započeo je Jakov Čuka (poznatiji pod književnim pseudonimom Jakša Čedomil), nesumnjivo jedan od najvećih književnih kritičara razdoblja moderne. Zanimljiv je i književno-politički list »Smotra Dalmatinska«, koji je pod uredništvom Hvaranina Petra Kasandrića izlazio od 1888. do 1914. Ovaj je list u svom podlisku donosio

brojne književne priloge, od kojih su najveći dio bili prijevodi odabranih djela stranih književnika, što je umnogome doprinijelo upoznavanju a time i približavanju stranih književnosti našoj. Ovakva inicijativa i koncepcija književnog podlistka lista odgovarala je stremljenjima hrvatskih modernista, ali, na žalost, zbog političke fizionomije lista podlistak se nije mnogo čitao. Matica dalmatinska izdavala je, od 1901. do 1904. god., časopis »Glasnik Matice Dalmatinske«, koji je imao značaj ozbiljnog književno-znanstvenog časopisa, smirujući sukobe »starih« i »mladih« te zalažući se za seriozan znanstveni rad na području proučavanja hrvatske književne baštine. Urednici su se mijenjali: po nekoliko brojeva uredili su Rikard Katalinić Jeretov, Jakov Čuka, Ivo Vojnović i Petar Kasandrić. Godine 1903. Hrvatska knjižarnica u Zadru, potaknuta činjenicom da je te godine, prestankom izlaženja zagrebačkog »Vienca« i sarajevske »Nade«, hrvatska književnost ostala bez književnog lista, donosi odluku da pristupi izdavanju kalendara, godišnjeg zbornika s izabranim književnim prilogom. I doista, 1904. godine izašao je koledar »Svačić« pod uredništvom Rikarda Katalinića Jeretova i uz suradnju prvih imena naše ondašnje književnosti. »Svačić« ipak, kao kalendar i godišnji zbornik, nije popunio prazninu što je postojala zbog neizlaženja književnog časopisa. To je sljedeće, 1905. godine pokušao popraviti Milutin Cihlar Nehajev pokrenuvši u Zadru nov književni časopis, posljednje u nizu modernističkih glasila, i jedini književni časopis u Hrvatskoj te godine — »Lovor«, koji se odmah nametnuo visokom razinom kvalitete svojih priloga i zavidnim uređivanjem, ali koji je, na žalost, bio kratka vijeka. Preseljenjem Nehajeva u Zagreb, iz Zadra seli i »Lovor«, no uskoro zbog nemarnosti urednikove gasne, da bi sljedeće, 1906. godine ustupio svoje mjesto novom »Savremeniku«.

Ovaj kratki prikaz književne periodike bio bi nepotpun ako ne bismo spomenuli i podlistak »Narodnog Lista«, tjednika (za vrijeme hrvatske moderne bio je polutjednik), koji s nekoliko prekida izlazi u Zadru već 116 godina. »Narodni List« je najduže uređivao Juraj Biankini (od 1871. do 1920), i za to vrijeme u podlistku su objavljeni mnogi književni prilozi, pa i oni mladih, još neafirmiranih autora; to je očito bila dobra praksa jer se velik broj hrvatskih književnika iz primorja prvi put u književnosti javlja baš preko stranica Biankinijeve lista.

Nastavljajući se na tvrdnju o ulozi Zadra u književnom životu hrvatske moderne, izrečenu na početku, spomenimo da su u ovom gradu živjeli, duže ili kraće vrijeme, i književno stvarali: *Vladimir Nazor*,

koji se prvi put u književnosti javlja pjesmom objavljenom u zadarskom »Narodnom Listu«, a u ovom gradu boravi kao suplent na hrvatskoj gimnaziji od 1900. do 1903. Za vrijeme boravka u Zadru izdaje svojih prvih pet knjiga pjesama, piše svog »Medvjeda Brunda«, stvara i objavljuje cijele cikluse pjesama i uopće intenzivno je prisutan u književnom životu grada.² I *Milan Begović*, kojemu je još kao 16-godišnjaku (pod pseudonimom Tugomir Cetinski) pjesnički prvijenac tiskan u »Narodnom Listu«, dolazi kao suplent na hrvatsku gimnaziju u Zadru. Begoviću 1904. godine Hrvatska knjižarnica izdaje zbirku soneta »Život za cara«, a u zadarskim periodicima objavljuje 24 pjesme, nekoliko pjesničkih prijevoda, književnih prikaza, te po jednu pripovijetku, libreto i dramolet.³ Služba na gimnaziji u Zadar dovodi i *Milutina Cihlara Nehajeva*. Odmah po dolasku pokreće »Lovor«, kojem je namijenio ulogu središnjeg hrvatskog književnog časopisa i koji je imao okupiti sve književnike, kako iz Banovine tako i iz Dalmacije i drugih hrvatskih krajeva, i to nezavisno od sukoba »starih« i »mladih« te od političkih struja. Časopis je dobro započeo okupivši prva hrvatska književna imena i kvalitetne priloge. Posebnu pažnju Nehajev je poklanjao dramskoj književnosti i kazališnim prikazima.⁴ U zadarskoj sredini djeluje i književni kritičar *Jakša Čedomil*, neobično interesantna književna ličnost, čija prava valorizacija tek predstoji. Cijeli svoj književni rad uza Zadar vezuje *Rikard Katalinić Jeretov*, javivši se još kao 17-godišnji mladić u Prodanovoj zadarskoj »Hrvatskoj«. *Dinko Šimunović* u Zadru završava škole, a u »Lovoru« objavljuje svoj prvi književni rad, pripovijest »Mrkodol«, skrenuvši odmah na sebe pažnju književne javnosti. Svojim djelovanjem bili su prisutni u ovom gradu i *Petar Kasandrić*, *Ante Tresić Pavičić*, *Marcel Kušar*, *Marin Sabić*, *Dinko Sirovica*, *Stjepan Buzolić* i drugi.

U doba hrvatske moderne u Zadru djeluju i dva najistaknutija dramatičara ovog razdoblja, *Srđan Tucić* i *Ivo Vojnović*. Tucić je u Zadru neko vrijeme bio novinar i urednik pravaškog lista »Hrvatska Kruna«. Godine 1907. Hrvatska knjižarnica je tiskala njegovu jednočinku »Povratak« u posebnoj knjizi. U Zadru se Tucić okušao i kao glumac; 1907. god. Markovićeva kazališna družina na svom gostovanju izvela je i njegovu dramu »Truli dom«, u kojoj je glavnu ulogu, lik Ivana Zaharovića Viskina, igrao sam autor. »Narodni List«, premda u stranačkom sukobu sa Srđanom Tucićem i njegovom »Hrvatskom Krunom«, nije mogao da ne pohvali i dramu, ali naročito i Tucićeve glumačke sposobnosti.⁵

Veze Iva Vojnovića sa Zadrom mnogo su brojnije i raznolikije, pa ćemo im, rukovodeći se značenjem ovog književnika za hrvatsku dramu i kazalište, posvetiti više prostora. Istraživači Vojnovićeve biografije konstatairali su njegove boravke u Zadru,⁶ ali, kako jedan od njegovih najiscrpnijih biografa Darko Suvin u svojoj monografiji o Vojnoviću zaključuje, o razdoblju »zadarskom u biografici Vojnovićevoj ima razmjerno malo traga«.⁷ Novija arhivska istraživanja umnogome su pomogla da se rasvijetli taj period piščeva života.⁸

Još u svojoj dvadesetoj godini, 1877. god., Ivo postaje dopisnik »Narodnog Lista«. Njegov otac Kosta Vojnović, odrekavši se mandata u Dalmatinskom saboru i ostavivši svoju splitsku odvjetničku kancelariju, na poziv Josipa Jurja Strossmayera odlazi sa svojom obitelji u Zagreb, gdje drži katedru krivičnog prava na novoosnovanom Sveučilištu. Prelaskom u Zagreb Kosta Vojnović postaje izvjestitelj »Narodnog Lista«. Uredniku Jurju Biankiniju piše u pismu od 6. rujna 1877. da će mu umjesto novinara Dinka Politea, koji je prestao izvještavati, osigurati suradnju novog dopisnika. Postigli su sporazum i 15. rujna 1877. Kosta mu šalje prvi dopis potpisan sa -X, uz slijedeću napomenu: »Pod mojom upravom vodit će dopisivanje moj Ivo. Tako će se naučiti malko truditi i zaslužiti. Političke dopise, redovno ću ja sastaviti. (...) Neka Vam bude preporučeno da ni tamo ni amo ako bi Vas upitali, ne otkrijete dopisnika; tajnost je takvih posala uvjet uspjehu«.⁹ U »Narodnom Listu« tako počinju izlaziti dopisi iz Zagreba potpisani od dvostrukog -X. Ivo piše o kulturnim zbivanjima a Kosta o političkim. Prvi dopis Iva Vojnovića objavljen je 15. studenog 1877, a izlazili su do 1880. god.¹⁰ Ovo su ujedno prvi objavljeni radovi Iva Vojnovića. Juraj Biankini je držao obećanu riječ da neće otkriti autorstva dopisa iz Zagreba, a sam Ivo je želio da se kao njegov prvi objavljeni tekst spominje pripovijetka »Geranium«, izašla u »Viencu« 1878. god. Zahvaljujući tome do danas su ovi Vojnovićevi bibliografski podaci ostali nepoznati. Ivoovi dopisi govore o premijerama u Hrvatskom zemaljskom kazalištu, opernim i dramskim, o repertoaru kazališnih sezona i o gostovanjima zagrebačke drame, o koncertima, predavanjima, izložbama itd., i svojevrsna su kronika kulturnih zbivanja u Zagrebu u tom razdoblju.

Vojnović je često navraćao u Zadar, a u dva navrata boravio je i duže vrijeme u njemu jer je bio uposlen pri Namjesništvu, dalmatinskoj vladi, koja je tu imala sjedište. Prvi put boravi u Zadru od 1889. do

1891, kad je vršio dužnost perovođe, i drugi put od 1899. do 1903, kad je bio tajnik Namjesništva.

Prve tri godine Vojnovićevog boravka u Zadru (1889—1891) nisu ostavile mnogo traga u kulturnom životu ovog grada. Pjesnikovo je književno i kazališno središte u punoj mjeri ostao Zagreb, no i u novoj sredini Vojnović nastavlja plodno književno stvarati. Konačna verzija njegovog »Sutona« nastala je tada u Zadru. Iz tog razdoblja sačuvana je Vojnovićeva korespondencija upućena Milivoju Dežmanu u Zagreb, u kojoj autor piše o svojim stvaralačkim nemirima kod pisanja »Sutona« i, kasnije, o mogućnostima objavljivanja ovog djela.¹¹ U to doba nastaju i mnoge pjesme iz njegovih »Dubrovačkih soneta«.

Drugi Vojnovićev »zadarski period« (1899—1903) puno je važniji i bogatiji uzajamnim vezama između pjesnika i grada u kojem je prebivao. Što se tiče aktivnog učešća u kulturnim funkcijama društvenog značenja, najistaknutija je ona 1903. godine, kad je neko vrijeme vršio dužnost tajnika Matice dalmatinske, najistaknutije kulturne ustanove u pokrajini, i bio urednik njenog književnog časopisa »Glasnika Matice Dalmatinske«. Kao urednik, Vojnović je držao visoku razinu kvalitete časopisa i, dapače, proširio krug suradnika; tako se u brojevima koje je on uredio prvi put javljaju i mnogi novi suradnici: M. Grgurić, Tomo Matić, Milorad Medini, Natko Nodilo... I sam je surađivao u »Glasniku«; u broju 1/1903. počinje objavljivati odlomke »Moj teatar. (Iz pisama onoj koja ode)«, kasnije sabrane u »Akordima«. Tako je pisanje još jednog Vojnovićevog značajnog djela vezano uz Zadar. U »Glasniku« su, osim toga, objavljena i njegova »Književna pisma«.¹²

Ivo Vojnović je u Zadru neobično mnogo književno radio, uza sve poteškoće njemu morskog službovanja. U Zadru je definitivno, kako sam navodi u svom »Bolničkom dnevniku«, završio svoje najznačajnije djelo, »Dubrovačku trilogiju«, ili, da budemo točniji, prvu od 15-ak verzija ovog djela, a toliko ih se sačuvalo ne računajući njegove vlastite prijevode na talijanski i francuski, koji su također posebne verzije. Ne negirajući da je pjesnik »Dubrovačku trilogiju« godinama nosio u sebi, ispisujući ponekad njene stranice, nedvojbeno se može utvrditi da je u obliku u kakvom je prvi put tiskana stavljena na papir baš u ovom gradu. Najkasnije u ljeto 1901. Vojnović je, kako se vidi iz pisma Dežmanu iz kolovoza te godine, preveo dio »Trilogije« — »Allons enfants!« na talijanski, nadajući se da će ga izvoditi Ermete Novelli, poznati talijanski glumac, koji je sa svojom trupom u to vrijeme gostovao u zadarskom

kazalištu »Teatro Verdi«, i kojeg je Vojnović osobno upoznao.¹³ Ermete Novelli ipak nije na svoj repertoar stavio »Allons enfants!«, a prijevod je Vojnović anonimno objavio u sv. 5 zadarskog časopisa »Rivista Dalmatica«, 1904. godine, da bi iste godine izašao u Zadru kao posebna knjiga.¹⁴ (Kao kuriozitet navedimo da je po Vojnovićevom talijanskom prijevodu ovo djelo iste, 1904. god., na ruski preveo Mihail Bakunjin [samo imenjak čuvenog anarhista], inače ruski generalni konzul u Kopenhagenu, oženjen Dubrovkinjom, a prijevod je pripremio za jedno petrogradsko kazalište.)¹⁵

U literaturi o Vojnoviću posve je nepoznata činjenica da je pisac za vrijeme svog boravka u Zadru neko vrijeme bio član »Kazališnog cenzurnog vijeća« koje je radilo pri Namjesništvu. (Tu činjenicu ne spominje ni sam Vojnović u svojim biografskim bilješkama.) Novopronađeni dokumenti u Historijskom arhivu u Zadru govore o cenzurnoj djelatnosti našeg poznatog dramatičara.¹⁶ Dokumenti su vezani uz prvu sjednicu spomenutog vijeća, održanu 17. kolovoza 1903, na kojoj je Ivo Vojnović imao dužnost izvjestitelja, a razmatrana je molba »Hrvatskog kazališnog društva« iz Splita, koje je zatražilo da im se dozvoli prikazivati dramu Viktora Cara Emina »Zimsko sunce«. Zanimljivo da je Vojnović, kao izvjestitelj, smatrao da ne treba dozvoliti prikazivanje ove drame, jer da je cijeli komad zbirka novinarskih dijaloziranih članaka, koji po svom polemičkom stilu imaju političku namjenu, te zbog osobitih političkih prilika u Splitu i borbe koja se tamo vodi između Hrvata i Talijana smatra da ne bi bilo uputno dozvoliti prikazivanje u Splitu. Ovo je djelo godinu dana ranije izvedeno u Zagrebu s ogromnim uspjehom i doživjelo je brojna priznanja i pohvale, pa je tim više Vojnovićev sud bio politički sasvim oportun. No, većina cenzora, osim jednog Talijana (dr Guglielmi), mislila je suprotno, pa je Car Eminova drama, uz neznatne izmjene, uskoro izvedena na sceni splitskog teatra.

U isto doba kad i Vojnović, kako rekosmo, u Zadru boravi čitav niz drugih vrlo istaknutih hrvatskih književnika. Sa svima je njima Ivo Vojnović, naš najveći dramatičar u doba moderne, imao malo ili gotovo nimalo kontakta. I Nazor, i Begović, i Jeretov tuže se na Vojnovićevo separatno držanje, i u svojim nastojanjima da ga pridobiju za kulturne, nacionalne i književne akcije u Zadru doživljavaju redovito neuspjehe.¹⁷ »Knez-pjesnik«, kako je sam sebe volio nazivati, kretao se samo u društvu bečkih grofića i talijanskih činovničića koji su držali visoke položaje u dalmatinskoj vladi. Slobodno vrijeme uvečer Ivo je

često provodio posjećujući talijansko kazalište u Zadru, ali je i tu bio samo u društvu Talijana. Tek mnogo kasnije, pošto ode iz Zadra, Vojnović će donekle promijeniti svoje kulturne i političke stavove. Ipak, i s onim što je ostavio za sobom u Zadru Ivo Vojnović je značajno upotpunio noviju književnu povijest ovog grada.

Dramskoj književnosti i teatrologiji zadarsko izdavaštvo je u doba hrvatske moderne posvećivalo značajnu pažnju. Kao zasebne knjige izašle su drame *Ante Tresića Pavičića* (Život kralja Hiruda, 1910), *Srđana Tucića* (Povratak, 1907), *Milana Marjanovića* (Svagdašnjost, 1908), *Iva Vojnovića* (Allons enfants! — prijevod na talijanski, 1904), *Franje Rihara* (U ovom ćeš znaku pobijediti, 1913) i *Ćirila M. Ivekovića* (Finis regni, 1904). Također su brojna dramska djela izašla po časopisima i kalendara zadarskim. U »Lovoru« drame objavljuju *Petar Petrović Pecija* (Rkać, 1905), što je ujedno prvo objavljivanje ove Pecijine najbolje drame, te *Milan Ogrizović* (Ljetno podne, 1905). Kalendar »Svačić« donosi dramska djela *Milana Begovića* (Lijepa kneginja, 1904), *Milutina Cihlara Nehajeva* (Život, 1905), *Viktora Cara Emina* (Prva bura, 1907), *Huga Sedlačeka* (Posljednji čin, 1909) i dramsku sliku *V. P-a* (Posljednji kralj Petar Svačić, 1904). U »Iskri« je izašao dramolet *Rikarda Katalinića Jeretova* (Preljubnica, 1892). »Narodni List« tiska dramska djela *Iva Vojnovića* (Gospođa sa suncokretom. San Mletačke noći. Triptychon, 1912) i *Rikarda Katalinića Jeretova* (Ljubav i domovina, 1892; Na Silvestrovo, 1893.) Vrlo su interesantni i teatrološki prilozi u časopisima i novinama. Zbog doista zanimljivih i raznovrsnih tema navest ćemo najvažnije članke o dramskoj književnosti i kazališnoj umjetnosti izašle u zadarskoj hrvatskoj periodici u razdoblju moderne:

[ANDRIĆ, Nikola.] Vojnovićeva »Dubrovačka trilogija«. *Smotra Dalmatinska*, XVI/1903, br. 35, str. 1—2.

— — — Andrija Fijan. *Narodni List*, L/1911, br. 78, str. 1.

BERNHARDT, Sarah. »Bit će komedijaš!« *Narodni List*, XXVIII/1889, br. 85, str. 1.

BUTKOVIĆ ILIJIN, Zvonimir. Hrvatsko pokrajinsko kazalište. *Narodni List*, L/1911, br. 74, str. 1—2.

BUTKOVIĆ ILIJIN, Zvonimir. Markovićevo društvo, *Narodni List*, XLVI/1907, br. 23, str. 1.

CVJETIŠA, Frane. »Smrt majke Jugovića« u Narodnom Divadlu u Pragu. *Narodni List*, LI/1912, br. 98, str. 1.

[ČUKA, Jakov]. Ivo Vojnović, hrvatski pripovijedač. *Narodni List*, XXVI/1887, br. 71, str. 1; br. 72, str. 1—2; br. 73, str. 1.

GJIVANOVIĆ, Niko I. Predstava Tassove »Aminte« u fiesolskom starorimskom kazalištu. *Narodni List*, LIII/1914, br. 49, str. 1.

ILEŠIĆ, Fran. Slovenska pozornica u Ljubljani. *Lovor*, I/1905, sv. 5—6, str. 188.

I[LIJIĆ], S[tjepko]. »Rasegna Contemporanea« o Ivu Vojnoviću. *Narodni List*, LII/1913, br. 55, str. 1.

JOSOVIĆ, Fran. Kazalište u Kineza. *Lovor*, I/1897, br. 6, str. 47; br. 7, str. 55.

KAISER, Julije. Bečka kazališta. *Lovor*, I/1905, sv. 7, str. 218—221.

KISIĆ, V[inko]. »Gospođa sa suncokretom«. *Narodni List*, LI/1912, br. 9, str. 1—2.

LOVRIĆ, B[ožo]. Pribina. Drama u 1 činu, napisao Stjepan Miletić. *Narodni List*, XLIII/1904, br. 26, str. 1.

MILČINOVIĆ, Andrija. Rastrgane niti. *Lovor*, I/1905, sv. 5—6, str. 188—189.

OBLOMOV, Vinko K. Ermete Novelli u Zadru (17. i 18. studenog 1899.) *Narodni List*, XXXVIII/1899, br. 95, str. 1.

OGRIZOVIĆ, Milan. Hrvatsko kazalište. (Siječanj i veljača.) *Lovor*, I/1905, sv. 5—6, str. 185—188.

OGRIZOVIĆ, Milan. Rujan i listopad Hrvatskog kazališta u Zagrebu. *Lovor*, I/1905, sv. 1, str. 21—23.

OGRIZOVIĆ, Milan. Studeni i prosinac Hrvatskog kazališta u Zagrebu. *Lovor*, I/1905, sv. 3, str. 92—93.

PERKOVIĆ M[irko]. Kraljević Marko. (Drama u pet činova. Napisao A. Benešić.) *Narodni List*, XLVII/1908, br. 8, str. 1—2.

P[OLITEO], D[inko]. Dr Ante Tresić Pavičić i njegova historička drama »Katarina Zrinska«. *Narodni List*, XXXVIII/1899, br. 84, str. 1; br. 85, str. 1; br. 86, str. 1; br. 87, str. 1; br. 88, str. 1; br. 96, str. 1.

S. B. Za narodno glumište u Dalmaciji. *Narodni List*, XLIII/1904, br. 8, str. 1.

— — — Smrt majke Jugovića. Dramska pjesma u tri pjevanja, napisao Ivo Vojnović. *Narodni List*, XLV/1906, br. 35, str. 1—2.

[ŠEGVIĆ, Kerubin]. »Psyche« I. Vojnovića. Hrvatska, V/1890, br. 9, str. 2.

UZUN Fr. Narod i njegovo kazalište. *Narodni List*, XLVIII/1909, br. 91, str. 1—2.

WENZELIDES, Arsen. Ivo konte Vojnović. *Narodni List*, XLII/1903, br. 33, str. 1; br. 34, str. 1.

WENZELIDES, Arsen. Ivo Vojnović. *Svačić*, VII/1910, str. 147—153.

XENYL. Dramaturg Ivo conte Vojnović. *Narodni List*, XLVI/1907, br. 51, str. 1.

ZGLAV, Miho. Grčke teatralne starine. *Zora p. z.*, I/1885, prilog II, br. 20, str. 12—13; prilog III, br. 22, str. 22—23; prilog IV, br. 22, str. 28—29; II/1886, prilog br. 1, str. 5—6; prilog br. 2, str. 11—13; prilog br. 3—4, str. 26—27; prilog br. 5—6, str. 37—38; prilog br. 7—8, str. 56—57; prilog br. 9—10, str. 72—73.

Hrvatsko glumište u Zadru je u datom razdoblju djelovalo u neobično teškim političkim prilikama. Gradska uprava je potpuno bila u talijanaškim rukama, a kako je teatar smatran hramom nacionalne kulture i jezika, ona se pobrinula da se u zadarskom državnom kazalištu »Teatro Verdi« ne čuje hrvatska riječ niti da se izvode djela slavenskih autora. Uprava ovog kazališta, konzekventna u svojim anti-hrvatskim stavovima, čak uskraćuje, i to u više navrata, gostoprinstvo dramati, a i operi Hrvatskog zemaljskog kazališta iz Zagreba, vodećoj nacionalnoj kazališnoj kući. Svaka inicijativa zadarskih diletanata (profesionalnog hrvatskog kazališta u Zadru nije bilo sve do konačnog oslobođenja grada 1945. god.) da im se ustupi dvorana kazališta redovito nailazi na neuspjeh, a bez prikladne dvorane teško je u ono doba bilo njegovati scensku riječ.¹⁸ Hrvatske predstave u gradu su ipak održavane, i to u različitim prostorijama: u dvorani Hrvatske čitaonice, u prostorijama Hrvatskog Sokola, u Battarinoj dvorani (tzv. »Sala di varietà«), u dvorani Srpske čitaonice, pa čak i u prostorijama nekih hotela (»Klinggendrat« i »Slavija«), ili pak u prigradskom naselju Arbanasi, u zgradi tamošnje Hrvatske čitaonice.

Premda im je uskraćena kazališna dvorana, kazališni djelatnici i uopće rodoljubi nisu dozvolili da zadarsko hrvatsko glumište potpuno odumre. U teškim uvjetima iredentističke djelatnosti čine se značajni napori ne bi li se građanima omogućilo da prisustvuju kazališnim predstavama na hrvatskom jeziku. Na gostovanja se pozivaju istaknuti scenski umjetnici iz Zagreba, ili se korporativno odlazi na predstave zagrebačkog kazališta u druge primorske gradove; često gostuju putujuće dramske družine, hrvatske i srpske; i, konačno, održavaju se hrvatski igrokazi u okviru školskih priredaba te predstave zadarskih kazališnih diletanata. U nekoliko navrata pokreću se ozbiljne inicijative ne bi li grad dobio prikladnu dvoranu namijenjenu u prvom redu hrvatskom kazalištu, no

iz mnogo (najčešće političkih) razloga to nije nikada realizirano. Kazališni rad je često protkan borbom za nacionalno i političko oslobođenje i dao joj je bez sumnje značajan doprinos, mada često na uštrb same kazališne umjetnosti.

Godine 1907. u Zadru bilježimo najvažniji kazališni događaj u razdoblju hrvatske moderne; gostovanjem »Hrvatskog primorskog kazališta«, pod rukovodstvom glumca Hrvatskog narodnog kazališta iz Zagreba *Mihajla Markovića*, održana je prva hrvatska kazališna sezona u Zadru.¹⁹ Vođenje ove družine povjereno je Markoviću za uprave Andrije Fijana, a bez sumnje bila je to najkvalitetnija družina koja je posjetila Zadar. Repertoar je bio raznolik, a većina izvedenih drama, njih ukupno dvadeset, bila je u to doba na repertoaru matične kuće. Predstave su davane u dvorani Battara, a najveći uspjeh glumačka družina je ostvarila narodnim komadima (Dragošićevim *Posljednjim Zrinskim*, Freudenreichovim *Graničarima*, Okrugićevom *Sokicom*) i nekim socijalnim (Nušićev *Običan čovjek*, Gorkijev *Na dnu života*, Tucićev *Truli dom* i Ernstov *Školnik Flachsmann*). Da bi popravio umjetničku razinu dramskih izvedbi svoje kazališne trupe, Marković je u Zadar doveo dvije u ono vrijeme nedvojbeno vrhunske glumice: *Mariju Ružičku Strozzi* i *Ljerku Šram*. (Svoj dolazak obećao je i Andrija Fijan, ali ga je bolest spriječila da to ostvari.) Gostovanje najboljih zagrebačkih umjetnica izazvalo je veliko zanimanje i posjet zadarske publike. Strozzijeva je gostovala u Zadru 2, 3. i 4. ožujka 1907. Igrala je naslovne uloge u Sudermannovom *Zavičaju*, Dumasovoj *Gospođi s kamelijama* i u Mosentholovoj *Debori*. Dvorana je uvijek bila prepuna, umjetnici su priređene ovacije, napisane prigodne pjesme, a u zadarskom hrvatskom tisku izašle su pohvalne kazališne kritike. Sličan uspjeh doživjela je i Ljerka Šram, koja je gostovala koncem ožujka, nastupivši u pet kazališnih komada (u Goldonijevoj *Locandieri*, Dragošićevom *Posljednjem Zrinskom*, Ernstovom *Školniku Flachsmannu*, Dežmanovom *Zlatarevom zlatu* i u Zagorkinoj jednočinki *Ustrijelit će se*). Ogroman interes i oduševljenje koje su zadarski Hrvati pokazali za predstave ove glumačke družine izazvali su brojne incidente talijanaša, provale nekulturnog ponašanja i protuhrvatske manifestacije, od čega nisu bili izuzeti ni zagrebački glumci. Koliko je to uzelo maha, govori i podatak da je Niko Nardelli, tadašnji Namjesnik Dalmacije, bio prisiljen, da bi zaštitio gostujuće glumce, a i publiku, u Zadru uvesti državno redarstvo, a dokučiti općinsko. Sve u svemu, Markovićeve družina je sretno i uspješno

okončala svoje gostovanje, ostvarivši time veliku kulturnu, političku i narodnu pobjedu.

Osim Markovićeve Zadar su u ovom periodu posjetile i mnoge druge hrvatske i srpske putujuće dramske družine. Navest ćemo samo nekoliko najznačajnijih. U nekoliko navrata u Zadar je navraćala kazališna družina *Mike Stojkovića*; prvi put gostuje 1899, kad su u dvorani Hrvatske čitaonice dali pet predstava. Zapažena je bila izvedba drame *Veliki Galeotto* Španjolca Josè Echegaraya (12. listopada) i dan kasnije *Graničara* od J. Freudenreicha. »Narodni List« povodom ovog gostovanja savjetuje svojim čitateljima: »Društvo je u obće dobro, te vještinom u prikazivanju može zadovoljiti i finiji ukus. Proputovat će kroz Dalmaciju. Preporučamo našim rodoljubima da što brojnije pristupe na predstave tim više, što mi na žalost u Dalmaciji i tako imademo riedko prilike da čujemo našu hrvatsku riječ na pozornici.«²⁰

Godine 1906. Stojković dolazi u Zadar na čelu »Dramske družine«, koja u Srpskoj čitaonici 15. prosinca izvodi Freudenreichove *Graničare*, 16. prosinca Gogoljevog *Revizora* te 17. prosinca *Baruna Franju Trenka* Josipa Eugena Tomića. Dvorana je bila pretijesna zbog velikog interesa publike. Tih dana dogodio se i jedan nemili događaj. Jedan glumac iz Srbije, prolazeći mimo kazališta »Giuseppe Verdi«, koje su spremali za Legin ples, nije mogao da se otme glumačkom nagonu, pa je zavirio da vidi kakvo je kazalište. »U zao čas po sebe!« — izvještava »Narodni List«. — »Tu su ga tako liepo dočekali, da je izašao vani slomljena nosa. Kad je vlast htjela pronaći krivca, između toliko oduševljenih naimara nije se našao ni jedan, koji bi na sebe preuzeo odgovornost za ovo junačko djelo. Sramili su se a imali su i zašto.«²¹ Posljednji put Stojkovićeve družina je gostovala 1911, kad je nastupila kao »Sarajevsko pozorište« i u travnju u dvorani Hrvatske čitaonice izvela Veselinovićev i Brzakov komad *Gjido*, Ogrizovićevu *Hasanaginicu* i komediju *Don Cezar od Bazana* autora Dumanoira i Dennerya. Družina je potom prešla u dvoranu Srpske čitaonice, gdje su izveli dvije francuske komedije i dramu *Balkanska carica* Nikole Petrovića Njegoša.²²

Godine 1904. dubrovačke novine »Crvena Hrvatska« pišu da u drugoj polovici svibnja te godine u Dubrovnik namjeravaju doći istaknuti zagrebački glumci Ignjat Borštnik, Irma Pollak i Dragutin Novosel (s njima u družini i Dragutin Simonov), koji kane prirediti jednu ili dvije umjetničke večeri. Nakon Dubrovnika glumci su imali nastaviti turneju gostovanjima u Splitu i Zadru. Njihove predstave, kako izvještava »Crvena

Hrvatska«, imaju čisto hrvatski i slavenski biljeg.²³ Nigdje, međutim, ne nalazimo siguran podatak da je ova družina doista i nastupala u Zadru.

Ipak, 1904. Zadrani u svojoj sredini imaju prilike gledati jednu dobru glumačku družinu. Gostovalo je »Dramsko društvo« *Stjepana Bodyja*, koje s uspjehom izvodi Dragošićevog *Posljednjeg Zrinskog*, doživjevši velik uspjeh kod publike. Izveden je i Beretov *Quo vadis?* i drama St. Przybyszewskoga *Za srećom*.²⁴

Godine 1905. kronika kazališnih zbivanja u Zadru bilježi gostovanje G. Devića, člana Hrvatskog zemaljskog kazališta u Zagrebu, koji je u dvorani Hrvatskog Sokola priredio pomalo neobičnu »iluzionističko-deklamatorsku« večer. U pravom »mono-teatru« isti je tekst izgovarao na desetak načina, u čemu je, kako informiraju novine, bio pravi virtuoz, pa ga je publika »obdarila zaslužnim odobravanjem«.²⁵

Godine 1908. »Hrvatsko primorsko kazalište« na čelu sa Mihajlom Markovićem nastoji organizirati, nakon prošlogodišnje uspješne, novu kazališnu sezonu u Zadru, ali se talijanaška uprava grada i posebno uprava kazališta »Verdi« potrudila da se to ne ostvari. Ljubitelji hrvatske kazališne umjetnosti u Zadru ovim su doista bili uskraćeni jer je Markovićeva družina bila dosta dobra a u svojim predstavama organizirala je i te sezone gostovanje takvih kazališnih umjetnika kao što su Andrija Fijan, Marija Ružička-Strozzi, Ljerka Šram i dr.²⁶ Godine 1909. u Zadru su jednu opernu večer priredili zagrebački umjetnici Josip Pastirc, Vladimir Kešelj i Katica Kasterlic.²⁷

Nekoliko kompletnih glazbeno-scenskih djela na našem jeziku, što je bilo pravo osvježanje u povijesti kazališnog Zadra, dala je putujuća družina P. V. Čirića u rujnu 1911. godine.²⁸ Družina je gostovala u maloj dvorani Hrvatskog Sokola, ali bolju i veću u Zadru nije bilo moguće zakupiti. Izvođene su operete: Strauss: *Čar valcera* (20. i 28. IX), Lehár: *Vesela udovica* (23. IX); Hervé: *Mam'zelle Nitouche* (26. i 28. IX); Kalman: *Jesenji manevar* (27. IX) te Audranova opera *Lutka* (21. i 24. IX). »Narodni List« je poslije svake premijere donosio opširne osvrtne komentare. Zadarskoj se publici najviše svidio *Zvonimir Rogoz* i proglašen je najboljim gostujućim hrvatskim operetnim glumcem.²⁹ Ovaj glumac je 1909. angažiran kao član hrvatskog kazališta u Zagrebu. Kako, međutim, u sezoni 1909/10, dobija pretežno male uloge, razočaran napušta kazalište i 1910. stupa u Čirićevu putujuću kazališnu družinu, s kojom je obašao gotovo sve naše krajeve.³⁰ U Zadru družina je izvela i nekoliko dramskih

djela: Molnar: *Đavo* (22. IX); Ogrizović: *Hasanaginica* (24. IX); Petrović: *Duše* (29. IX) i Vojnović: *Smrt majke Jugovića* (30. IX). Predstave su oscilirale u kvaliteti, a nosilo ih je svega nekoliko glumaca.³¹ Osim Rogoza naročito se isticala glumica Šilhanova. Nakon izvedbe Lehárove *Vesele udovice*, u kojoj je ona igrala naslovnu ulogu, »Narodni List« piše: »Lehartova 'Vesela udovica' napunila je u subotu dubkom punu dvoranu. Mnogi, koji zakasniše, ne dobiše više ulaznicâ; tako se po stoti put poželjela dvorana trustruka i četverostruka, poželjelo se otvaranje 'Hrvatskog Doma'. Ali ako je dvorana bila dubkom puna, to je i zaslužila ovakva predstava. Gdjica Šilhanova (Hanna) u ulozi 'Vesele udovice' stvorila je nešto novo, dražestno, tako da prem ste više puta vidjeli raznih 'Veselih udovica', ovu ipak rado gledate, jer je ona posvema različita. Gdjica Šilhanova uz dobar i zvonak glas ima i liepu školu, a igra joj je podpuno dotjerana. (...) U jednu rječ: predstava je najljepše uspjela, tako da se morala u ponedjeljak opetovati s istim uspjehom.«³²

Godine 1913. gostuje »Dalmatinsko pokrajinsko kazalište« pod vodstvom Postirca i Rakarića. Zbog velikog zanimanja uprava družine je otvorila pretplatu, s tim da su članovi zadarskog Hrvatskog Sokola imali veliki popust. U najavama gostovanja isticalo se da družina broji 19 osoba, među kojima je bilo »vrstnih sila«, da ima lijepu garderobu te sasvim nove dekoracije.³³ Kao i ostale, tako je i ova družina bila prisiljena održavati predstave u nepodesnoj dvorani: nastupala je u prostoriama hotela »Slavija«. »Na onako maloj pozornici scenski efekat mora da se gubi«, ističe »Narodni List«. ³⁴ Unatoč svemu družina je u ožujku održala cijelu kazališnu sezonu. Izvedena su ova djela: Nušić: *Običan čovjek*; Molnar: *Đavo*; Gallina: *Tako ti je na tom svijetu, dijete moje!*; Ibsen: *Neprijatelj puka*; Molière: *Škrtac*; Przybyszewski: *Zlatno runo*; Tucić: *Truli dom*; Dragošić: *Posljednji Zrinski*; Dečak: *Grbavac*; Nušić: *Pod starost*; Čehov: *Čudna prosidba*; Ogrizović: *Hasanaginica*; Freudenberg: *Graničari*; Bonn: *Sherlock Holmes*; Okrugić: *Šokica*; Gogolj: *Ženidba*. Ovo je ujedno i posljednje u nizu gostovanja putujućih kazališnih družina. Uskoro nastupa prvi svjetski rat, nakon kojega 1920. godine rapaljskim ugovorom Zadar biva definitivno, za duže vrijeme, odvojen od matice zemlje, pa se svaka hrvatska kazališna aktivnost u gradu nasilno prekida.

Kako su zadarski Hrvati zaista znali cijeniti kvalitetne kazališne predstave na hrvatskom jeziku, a putujuće kazališne družine im ipak u punoj mjeri to nisu bile u stanju pružiti, neumorno se iz godine

u godinu, upravo u razdoblju moderne, nastojalo organizirati gostovanje Hrvatskog narodnog kazališta iz Zagreba, središnje i najbolje kazališne kuće u Hrvatskoj. Velik je broj ovakvih neostvarenih pokušaja. Neostvarenih, jer zahvaljujući talijanaškoj upravi grada i onoj u kazalištu »Teatro Verdi« — jedinjoj dvorani koja bi bila mogla ugostiti ansambl zagrebačke drame ili opere — do ostvarenja ovog toliko željenog gostovanja nikada nije došlo. Ipak, ljubitelji domaće dramske umjetnosti su se nekako snalazili. Hrvatski Sokol 1901. organizira masovni izlet građana parobrodom u Split, gdje je gostovala hrvatska opera iz Zagreba, a slično se ponovilo i 1911, kad je zagrebačko kazalište u Šibeniku dalo jednu opernu predstavu za Zadrane. Ovaj nevjerojatno silan zanos za umjetnošću, u ovom slučaju za nacionalnom kazališnom umjetnošću, tipičan je za modernu, a posebno je vrijedno da ga bilježimo baš u Zadru, najistaknutijem mjestu tuđinskog utjecaja na našem primorju.

1901. godine nekoliko stotina Zadrana kreće u Split da bi prisustvovali izvedbi opere *Porin* Vatroslava Lisinskog. Kako bi izlet što bolje uspio, formiran je odbor koji je poveo pregovore s upravom splitskog kazališta, sa zagrebačkim umjetnicima koji su gostovali u Splitu i s upravom ugarsko-hrvatskog parobrodarskog društva, od kojega je iznajmljen specijalni parobrod. Odbor su sačinjavali ugledni zadrarski rodoljubi Pavao Relja Ohmučević, Hubert Borelli i Henrik Milanović.³⁵ Duž cijelog puta izletnike su pozdravljali stanovnici primorskih mjesta uz koja su prolazili, i to rodoljubnim pjesmama, zastavama i poklicima. Posebno je srdačan doček bio u Splitu: uz veliko mnoštvo svijeta na obali su se poredala sva splitska hrvatska društva: Sokol, Zvonimir, Napredak, Vatrogasci, Čitaonica, Kolo, Radnička zadruha, sa zastavama, i Općinska glazba. Posjet Zadrana iskorišten je kao manifestacija nacionalnog jedinstva i kao glas otpora talijanaškoj politici u pokrajini. Vrhunac raspoloženja slijedio je u kazalištu, za vrijeme izvedbe *Porina*. Urednik »Narodnog Lista« V. Kisić tom prigodom piše: »'Porin' je nadmašio sva naša očekivanja. To je remek-djelo velikog genija, kojim mi Hrvati možemo zbilja da se ponosimo, jer će nam i pred tuđim svietom prodičiti ime. (...) Zadivila nas i savršena fuzija između solista, zborova i orhestra, kakove zbilja u Dalmaciji nikada ne čusmo. Ne treba ni spominjati da se je posle svakog čina burno povladjivalo i po više puta umjetnike izazivalo.«³⁶ Talijanaške novine u Dalmaciji oštro su u brojnim člancima napale izlet Zadrana na gostovanje hrvatske opere u Splitu. Očito prestrašeni političkim karakterom ovog događaja, u pretjerivanjima idu

tako daleko da tvrde kako su među izletnicima bila svega četiri Zadrana, ostalo da su došljaci. »Narodni List« ovakva gledanja naziva »u najmanju ruku bedastim primjetbama«.³⁷

Sličan izlet Zadrani su ponovili u svibnju 1911. Kako je tada opera HNK iz Zagreba gostovala u Šibeniku, povedeni su razgovori ne bi li za građane Zadra bila izvedena jedna posebna predstava. Povedeni su pregovori i zaključeno je da 25. svibnja poslijepodne zagrebački umjetnici izvedu za Zadrane operu *Povratak* Josipa Hatzea, za koju je libreto napisao Srđan Tucić. Zbog velikog interesa iznajmljen je ponovo poseban parobrod. Sve ulaznice bile su razgrabljene. Predstava u šibenskom kazalištu započeta je deklamiranjem prigodne pjesme: »Zadarski Hrvati umjetnicima Hrvatske opere; 25. svibnja 1911.«³⁸ O samoj izvedbi i reakcijama publike novinski izvjestitelj piše: »Predstavom i orhestrom ostadosmo zadivljeni. Pri svrsi predstave bilo je takovo uzbuđenje i pljesak, da su umjetnici morali četiri puta stupiti pred zastor. Opaziv u loži našeg Hatzea nastao je silan pljesak i poklici, koji se nisu umirili, dok se Hatze nije prikazao na pozornici.«³⁹

Da je Hatzeova opera i uopće njegovo glazbeno stvaralaštvo kod Zadrana nailazilo na naročitu podršku, pokazalo se godinu dana kasnije, 1912, kad je u Zadru održan jedan od niza Hatzeovih vokalno-zbornih koncerata. Oduševljenje građana umjetnikom i njegovim opusom sadržavalo je u sebi i probuđeni nacionalni bunt.⁴⁰ Tadašnji zadrarski dnevnik »Hrvatska Kruna« izvještava o oduševljenju kojim je glavni grad Dalmacije dočekao *Josipa Hatzea*: »... Tada četvorica pristalih akademičara digoše Hatzea na ramena, oduševljenje i entuzijazam tada dopre do vrhunca. Iz preko dvije tisuće grla začu se glas: Živio Hatze! Živio hrvatski glazbenik! Povorka puna patriotskog oduševljenja eksplodiraše putem Tomaseova šetališta do hotela 'Bristol', kličući neprestano našem glazbeniku i pjevajući patriotske pjesme. Kada je povorka prolazila uz kinematograf 'Radijum', gledaoci skakahu vani, samo da vide svečanu povorku — dušu hrvatskog Zadra. Isto se ponovi kod kinematografa 'Marconi'. Povorka dođe i do 'Bristola', gdje su predstavnici naših društava dali večeru u počast Hatzeu. Čitava povorka na Novoj obali pod 'Bristolom' zapjeva onda 'Lijepu našu...', a glasovi se hrvatske himne razlijevahu morskome pučinom i možda pokvarihu san ili crnu kavu kojem našem sugrađaninu tuđeg tabora. Hatze ganutim glasom zahvali povorcima koja je neprestano još klicala alemu u kruni hrvatskih glazbenika.«⁴¹

Godine 1910. Zadrani su u svojoj sredini ipak mogli pozdraviti neke članove zagrebačke opere, koja je te godine gostovala u Dalmaciji. Dakako, talijanaši su iznova onemogućili gostovanje kompletnog ansambla, ali se pozivu Hrvatskog pjevačkog i glazbenog društva »Zoranić« iz Zadra odazvalo nekoliko umjetnika. U dvorani Hrvatske čitaonice 30. svibnja 1911. nastupili su primadona *Reiss*, tenor *Lubin* i bariton *Vuško-
vić* održavši koncert opernih arija. Na glasoviru ih je pratio *Srećko
Albini*, tadašnji dirigent zagrebačke opere. Nakon koncerta njemu i pje-
vačima priređene su prave ovacije. Spomenimo i to da je između dva
dijela koncerta *Mihajlo Marković* uspješno deklamirao Šenoinu legendu
Okamenjeni svatovi. Koncert je završio himnom »Lijepa naša domovino«
koju je otpjevao mješovit zbor »Zoranića« a općinstvo je stoječki slu-
šalo.⁴²

U periodu hrvatske moderne bilježimo i sve veću aktivnost domaćih
diletanata. Oni su uglavnom izvodili jednočinke, kraća dramska djela,
jer za veća nisu imali mogućnosti. Jednočinka je, osim toga, bila podesna
dramska forma za izvođenje na različitim kulturnim i zabavnim prired-
bama i skupovima. Ova aktivnost se najčešće obavljala u društvu Hrvat-
ski Sokol i u okviru rada Hrvatske čitaonice, a slične akcije poduzimala
je i srednjoškolska omladina.

Posebno zapažena je djelatnost kazališnih amatera iz Arbanasa. Svoje
diletantske sekcije u ovom zadarskom predgrađu imaju i Hrvatska čita-
onica i Hrvatski Sokol.⁴³ Izvode jednočinke i komedije, a predstave su
uvijek završavane društvenom zabavom, koncertom tamburaškog orke-
stra, plesom.

Godine 1900. diletantska grupa Hrvatske čitaonice u Arbanasima
izvela je dvije komedije N. Kosa: *Tko je gluhi?* i *Seljaci u gradu*. 1904.
s uspjehom je prikazana aktovka Giacomettija *Tri zadužna stališa*, a 1905.
komedije *Ludosti i ludorija* od Desagiera i *Začarani ormar* od F. Ž. Mil-
lera te Bilibinijeva komedija *Ivan Ivanović je kriv*, u kojoj su glumile
djevojke Marušić i Dešpalj, »dvije liepe i požrtvovne arbanaške rodoljub-
kinje, koje zaslužuju svaku hvalu«, piše »Narodni List«. »Njima o bok
dostojno stoje mladi diletanti osobito g. pravnik Perović, koji je bio
izvrstan Ivan Ivanović«. ⁴⁴ Ova družina je predstave izvodila i 1907.
godine, a najistaknutiji glumci bili su Bailo, Morović i Bulić. Godine
1904. dramska družina Hrvatskog Sokola izvodi Girardinovu jedočinku
Urarev šešir.⁴⁵ I Sokol i Čitaonica u Arbanasima aktivne su organizacije
i važni čimbenici u razvijanju narodne svijesti i kulture.

O nastupima i radu kazališnih amatera iz samog Zadra ima manje
podataka. Godine 1901. dramsku aktivnost počinje diletantska sekcija
zadarskog Hrvatskog Sokola. Krajem travnja održana je programom
bogata kulturna priredba. Izvedeni su fragmenti poznatih opera, koje je
pjevao Marko Vušković, kasniji član zagrebačke opere, a diletanti su
izveli Trifkovićevu komediju *Školski nadzornik* podešenu za dalmatinske
prilike. »Narodni List« s oduševljenjem piše o domaćim diletantima isti-
čući glumce Maricu Ivanišević, Gospodnetića, Miloševića i Rikarda Kata-
linića Jeretova te redatelja Pavličevića. Izvjestitelj Vinko Kisić zaključuje:
»Diletantsko bi društvo moglo češće da priredi po koju predstavu.
Odatle bi nam dvojaka korist bila: tu bismo se sastajali i upoznavali,
tu bi se širila naša sladka rieč. To je, vjerujte, najuspjelije sredstvo
da se obistini ona velika preporuka, koju je ljupkom dražesti gospođica
Kušar dobacila s pozornice: manje 'Buon giorno', više 'Dobar dan'!«⁴⁶
Koncem 1901. na večernjoj zabavi izvedena je jednočinka *Što žena umije*
Marije Jurić Zagorke.⁴⁷ Sljedećih godina diletantska sekcija Hrvatskog
Sokola postaje sve brojnija i njen rad sve intenzivniji. Pošto je sekcija
već prerasla u društvo, predloženo je Namjesništvu da to i zakonski
potvrdi. I doista, u studenom 1912. Namjesništvo je odobrilo pravila
»Hrvatskog diletantskog pozorišnog društva u Zadru«. Opsežnost rada
i kvaliteta predstava novoosnovanog Društva naglo se povećava. Godine
1914. Društvo je, težeći što većoj kvaliteti budućih dramskih izvedbi
svog ansambla, misleći dalekosežno, osnovalo glumačku školu, u ko-
joj bi se imao kroz tečajeve izobraziti diletantski podmladak. Iste godine,
početkom proljeća, ovo je Društvo dalo nekoliko vrlo uspješnih predstava.
Te godine najambiciozniji projekt trebala je biti izvedba Kumičićeve dra-
me *Petar Zrinski*. Zadrani su se za tehničku pomoć obratili i HNK-u u
Zagreb. Na žalost, početak rata spriječio je provođenje mnogih, pa i ove
zamisli zadarskih kazališnih entuzijasta.⁴⁸

Osim spomenutih, u Zadru u razdoblju određenom granicama hrvat-
ske moderne djeluju i diletantske grupe Hrvatske čitaonice, Hrvatskog
pučkog radničkog društva, Srpske čitaonice i Hrvatskog akademskog
kluba. Aktivne su također i kazališne sekcije i družine koje djeluju pri
obrazovnim ustanovama. Svojom kvalitetom i odjekom u kulturnom
životu grada isticale su se predstave Zmajevićevog sjemeništa, Hrvatske
ženske učionice, Preparandije⁴⁹ i Liceja sv. Dimitrija. Kazališni rad ovih
društava i ustanova uglavnom je bio prigodan i sporadičnog karaktera,
najčešće vezan uz proslave i zabave. No, u nedostatku hrvatske scenske

riječi u Zadru, izazivao je znatan interes i davalo mu se posebno značenje.

Ovim bi u glavnim crtama bio iscrpljen pregled kazališnog rada u Zadru koncem prošlog i početkom ovog stoljeća. Osnovna mu je karakteristika nepostojanje profesionalnog hrvatskog glumišta, za koje je bilo inicijativa, ali su njegovo osnivanje svjesno i na sve načine onemogućavale nenarodne snage, tim više što bi jedna ovakva kulturna i nacionalna institucija djelovala u glavnom gradu Dalmacije, čime bi njen značaj i utjecaj zasigurno bio velik. Ipak, hrvatsko kazalište u Zadru ni u tim teškim vremenima nije odumrlo; u granicama mogućnosti učinjeni su brojni napori da bi ono postojalo i sve se jače razvijalo, dajući tako svoj doprinos ukupnoj hrvatskoj kazališnoj povijesti.

BILJEŠKE

¹ Usp. Nevenka Košutić Brozović, Uloga Zadra u književnom životu hrvatske moderne, *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru*, 1976, sv. 14—15, str. 271—286; Nikola Ivanišin, Hrvatska moderna na Jadranu, *Zadarska revija*, XVII/1968, br. 3; Mihovil Kombol, Zadar kao književno središte, zbornik Zadar, Zagreb, 1964, str. 597—598.

² Usp. Milan Marjanović, Vladimir Nazor u Zadru (1899—1903), *Radovi Instituta JAZU u Zadru*, 1954, sv. 1, str. 189—238; Milan Žeželj, Tragom pjesnika Vladimira Nazora, Zagreb, 1973, str. 117—137; N. Ivanišin, Nazorove zadarske inicijative, *Zadarska revija*, XXV/1976, br. 5—6, str. 344—348.

³ Usp. N. Košutić Brozović, n. dj., str. 283—284.

⁴ Usp. Tihomil Maštrović, Prilozi iz književnosti u zadarskom časopisu »Lovor« (1905), *Kronika*, Zagreb, V/1979, br. 11, str. 112—119. O kazališnim prikazima Milana Ogrizovića u »Lovoru« vidi u radnji Mirjane Paljetak, Časopis »Lovor« i njemačka drama u nas, *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru*, 1976, sv. 14—15, str. 435—440.

⁵ T. Maštrović, Prva hrvatska kazališna sezona u Zadru 1907. godine, *Radovi Centra JAZU u Zadru*, 1978, sv. 25, str. 390; *Narodni List*, XLVI/1907, br. 22, str. 3.

⁶ M. Kombol, J. Ravlić, N. Ivanišin, N. Košutić Brozović, II. Hajdarhodžić, C. Fisković i dr.

⁷ Darko Suvin, Uz biografiku Iva Vojnovića, *Mogućnosti*, XI/1964, br. 4, str. 408.

⁸ Usp. T. Maštrović, Ivo Vojnović i Zadar, *Anali Zavoda za povijesne znanosti JAZU u Dubrovniku*, sv. 17, str. 661—726; Mirko Žeželj, Gospar Ivo, Zagreb, 1977, str. 661—726.

⁹ Hrvoje Morović, Pismo Koste Vojnovića Jurju Biankiniju, uredniku Narodnog Lista, *Izdanje Historijskog arhiva u Splitu*, 1967, sv. 6, str. 233—256.

¹⁰ Od 15. studenog 1877. do 26. travnja 1880. izašlo je ukupno 18 dopisa Iva Vojnovića.

¹¹ Književna ostavština Milivoja Dežmana čuva se u Književnom arhivu Zavoda za književnost i teatrologiju JAZU u Zagrebu.

¹² Ivo Vojnović, Književna pisma, *Glasnik Matice Dalmatinske*, Zadar, III/1903, sv. 1, str. 80—85.

¹³ I. Vojnović, Ermete Novelli, *Književni Jug*, Zagreb, 1919, br. 5.

¹⁴ I. Vojnović, Allons enfants! *Dramma in un atto*, Zara, T. S. Artale, 1904. Godine 1955. ovaj prijevod (kao i prijevod Carmen Cronije ostalih dvaju dijelova »Trilogije«) doživljava još jedno objelodanjanje. Ovaj put u knjizi: *Teatro serbo croato, con un' autoversione di Ivo Vojnović e versioni di Carmen Cronia*, priredio Arturo Cronia, Nuova accademia Editrice, Milano, 1955.

¹⁵ M. Žeželj, n. dj., str. 113.

¹⁶ Usp. T. Maštrović, isto.

¹⁷ Odnos Iva Vojnovića prema hrvatskim književnicima koji su tada živjeli u Zadru slikovito je opisao Milan Begović: Konte Ivo (uspomene, impresije i razgovori), *Hrvatska revija*, Zagreb, II/1929, str. 561—562.

¹⁸ Jerko Bezić, O hrvatskom kazalištu u Zadru, zbornik Zadar, Zagreb, 1964, str. 609—618; T. Maštrović, Prva hrv. kaz. sezona u Zadru 1907. god. *Radovi Centra JAZU u Zadru*, 1978, sv. 25, str. 379—380.

¹⁹ Usp. T. Maštrović, n. dj., str. 379—401.

²⁰ *Nar. List*, XXXVIII/1899, br. 82, str. 3.

²¹ Divljački čin, *Nar. List*, XLV/1906, br. 17, str. 6.

²² *Nar. List*, L/1911, br. 30, str. 3; br. 31, str. 2; br. 32, str. 3.

²³ *Crvena Hrvatska, Dubrovnik*, XIV/1904, br. 17, str. 3.

²⁴ *Crvena Hrvatska*, XIV/1904, br. 3, str. 3.

²⁵ *Nar. List*, XLIV/1905, br. 55, str. 3.

²⁶ *Nar. List*, XLVII/1908, br. 8, str. 2—3; br. 32, str. 3.

²⁷ *Nar. List*, XLVIII/1909, br. 66, str. 2.

²⁸ Usp. J. Bezić, n. dj., str. 612; Vjekoslav Maštrović, Prilog povijesti hrvatske kazališne umjetnosti u Zadru, *Zadarska revija*, II/1953, br. 4, str. 12—13.

²⁹ *Nar. List*, L/1911, br. 79, str. 3.

³⁰ Slavko Batušić, Zvonimir Rogoz, Enciklopedija HNK, Zagreb, 1969, str. 593.

³¹ Na osnovu novinskih izvješća u *Narodnom Listu* poznato nam je da su družinu sačinjavale glumice Šilhan, Čirić i Boda, te glumci Rogoz, Odžić, Dinić, Remetinski, Križ i Jovanović.

³² *Nar. List*, L/1911, br. 77, str. 3.

³³ *Nar. List*, LII/1913, br. 19, str. 3.

- ³⁴ *Nar. List*, LII/1913, br. 22, str. 3.
- ³⁵ *Nar. List*, XL/1901, br. 35, str. 2.
- ³⁶ Vinko Kisić, Do Splita, *Nar. List*, XL/1901, br. 37, str. 2.
- ³⁷ *Nar. List*, XL/1901, br. 38, str. 3.
- ³⁸ Pjesma je objavljena u *Narodnom Listu*, L/1911, br. 42, str. 1.
- ³⁹ *Nar. List*, isto.
- ⁴⁰ Jakša Katalinić, In memoriam Josipa Hatzea, *Zadarska revija*, XII/1963, br. 6, str. 518—521.
- ⁴¹ Isto.
- ⁴² *Nar. List*, XLIX/1910, br. 44, str. 3.
- ⁴³ Usp. Niko Karuc, Predstave pitomaca preparandije u Arbanasima, *Zadarska revija*, XX/1971, br. 2, str. 153—154; J. Bezić, n. dj., str. 612—613.
- ⁴⁴ *Nar. List*, XLIV/1905, br. 19, str. 3.
- ⁴⁵ *Nar. List*, XLIII/1904, br. 24, str. 3.
- ⁴⁶ V. Kisić, Zabavna večer u »Narodnoj čitaonici«, *Narodni List*, XL/1901, br. 33, str. 2—3.
- ⁴⁷ *Nar. List*, XL/1901, br. 102, str. 3.
- ⁴⁸ T. Maštrović, n. dj., str. 381—382.
- ⁴⁹ N. Karuc, isto. Diletantskih predstava koje su davali đaci zadarske Preparandije sjeća se i Dinko Šimunović (koji je bio đak ove škole od šk. godine 1889/90. do 1891/92) u memoarskoj prozi »Damaškinja«, objavljenoj u listu *Politika*, Beograd, 22. listopada 1931. Šimunović se prisjeća izvedbe drame »Nikola Zrinski ili obrana Sigeta«, s pjevanjem, koju su dali maturanti ove škole ljeti 1891. Najvjerojatnije se radi o tragediji Huga Badalića »Nikola Šubić Zrinski« s nekim napjevima iz istoimene opere Ivana Zajca. Dramska družina zadarske Preparandije izvodila je svoje predstave u prostorijama Hrvatske čitaonice ili Hrvatskog Sokola u Arbanasima, a na repertoaru su bili pretežno laki komadi: aktovke, vesele igre s pjevanjem, solo-scene i slično. Autori komada bili su Ferdo Ž. Miler, Đuro Prejac, Nikola Simeonović Milan, Nikola Kos, Rodolf Devidè, Eugen Pancer i dr.